

SLOBODAN PRISTUP OCIJENJENIM ZNANSTVENIM INFORMACIJAMA

MOGUĆA BUDUĆNOST INFORMIRANJA ZNANSTVENIKA

OPEN ACCESS TO PEER-REVIEWED SCIENTIFIC INFORMATION
A POSSIBLE FUTURE FOR PROVIDING INFORMATION TO SCIENTISTS

Vlatko Silobrčić

Tomašićeva 11, 10000 Zagreb

vlatko.silobrcic1@zg.t-com.hr

UDK / UDC 001.102

001.891

Pozvani rad / Invited paper

Primljeno / Received: 11. 1. 2007.

Sažetak

Ovaj je rad svojevrsan nastavak mojih dvaju članaka i jednoga predavanja o slobodnome pristupu (SP-u) objavljenim znanstvenim informacijama. Riječ je o svjetskome pokretu za što veću dostupnost znanstvenim informacijama u digitalnome obliku, bilo kao digitalni SP-časopisi ("zlatni put"), bilo kao digitalni SP-arhivi ("zeleni put"). U članku je, uz veoma kratko ponavljanje osnovnih postavki koncepcije SP-pokreta, sadržan popis važnih novosti koje su se u dvjema godinama (2005. i 2006.) dogodile u svijetu. Po svim se pokazateljima može zaključiti da se SP širi i da ima sve više pobornika među ustanovama i fondacijama. Među znanstvenicima se još treba poraditi na populariziranju toga pristupa. Za pojedine znanstvenike glavni bi argument u prilog SP-u trebala biti činjenica da se njime bitno povećava vidljivost novoobjavljenih informacija pa se ubrzava i širi njihovo korištenje u znanstvenim istraživanjima. Dakako, time se podiže i ugled onih znanstvenika koji objavljuju zanimljiva otkrića. SP-om se, na globalnoj razini, povećava šansa znanstvenika u siromašnijim znanstvenim sredinama da što manje zaostaju za informiranosti svojih bogatijih kolega. Moguća smanjena dobit izdavača znanstvenih publikacija zbog SP-a jest i bit će, po mome mišljenju, još stanovito vrijeme glavna prepreka SP-u. Ima, međutim, znakova da se napredniji izdavači pokušavaju na razne načine prilagoditi mogućim promjenama.

Ključne riječi: slobodan pristup (SP), znanstvene informacije, SP-časopisi, SP-arhivi, tijek napretka

Summary

In a way, this text continues two of my previously published text and a lecture on Open Access (OA) to published scientific information. OA is a world wide initiative for the maximal access to scientific information, in a digital form, be it as digital OA journals („golden way“), or as digital OA self-archived documents („green way“). In this article, after a brief summary of some basic principles of the concept of OA, a short account of the most important global developments regarding the OA initiative during the years 2005 and 2006. Everything indicates that OA is ever more widespread and that there is an increasing number of institutions and foundations adhering to it. However, the initiative still requires more promotion among scientists. OA's appeal to individual scientists should lie in the fact that OA increases the visibility of newly published information, and its impact on scientific research. Of course, this also contributes to the reputation of scientists publishing noteworthy papers. On the global scene, OA could bridge the gap between affluent and less affluent scientific communities, at least in the field of sharing published information. The reduced profit of scientific publishers is, and may for some time be, the main obstacle for further advancement of the OA approach. However, there are encouraging signs that some of the more progressive publishers are trying to adapt to the new situation.

Keywords: open access, scientific information, OA journals, OA self-archived documents, new developments

1 Uvod

Nakon razmišljanja o tome što napisati za poseban broj *Vjesnika bibliotekara Hrvatske*, ponudio sam temu o kojoj sam već pisao. To je slobodan (bez pretplate) pristup objavljenim znanstvenim informacijama. Puna kratica je SPOZI (v. prvi dio naslova), a praktičnija i kraća može biti SP. Tema je i dalje aktualna, i bit će sigurno još dosta dugo. Ono što zapravo želim napraviti jest napisati stanoviti nastavak svojih dvaju članaka^{1, 2} i jednog predavanja,³ tako da im dodam najnovije informacije o SP-u. Neću pritom moći izbjeći neka ponavljanja, ali ću ih pokušati svesti na minimum.

Pažljivi će čitatelj odmah uočiti da sada predlažem malo promijenjenu kraticu: SPOZI, umjesto SPZI. Tome su dva razloga. Jedan je praktičnost – radi lakše izgovorljivosti kratice s umetnutim “O”. Drugi je znatno važniji. Budući da sam dugo prisutan u hrvatskoj znanosti posebno se baveći znanstvenim publikacijama, dobro mi je poznato, nažalost, da se u našim očigledno prekobrojnim “znanstvenim”

¹ Silobrčić, Vlatko. Slobodan pristup znanstvenim informacijama – moguća budućnost objavljivanja znanstvenih otkrića. // *Kemija u industriji* 53, 10(2004), 472-476. Dostupno na: <http://www.hdki.hr/kui>

² Silobrčić, Vlatko. Open access to peer reviewed scientific texts – a desirable future for informing scientists. // *Periodicum biologorum (Zagreb)* 107, 1(2005), 117-121.

³ Silobrčić, Vlatko. Što smo do sada poduzeli za SPOZI u RH? // *Otvoreno kao ... knjižnica : 6. seminar za knjižnice u SZI*, 3-4. ožujak 2006. Zagreb. Dostupno na: <http://www.szi.hr/seminar.htm> ili http://nippur.irb.hr/szi_2006

časopisima objavljuju tekstovi nakon dvojbenih ili nikakvih ocjena/recenzija. Kad bi se, dakle, u Hrvatskoj SP shvatio tako da sve što se u nas objavi treba staviti na uvid (elektronički) znanstvenoj javnosti, bila bi ta javnost zatrpana potpuno znanstveno bezvrijednim tekstovima. Zato je u nas posebno važno istaknuti da SP ne znači slobodan pristup svim sadržajima bez obzira na njihovu kvalitetu, stoga sam umetnuo taj “O”.

To što sam napisao naglašavaju svi oni koji zdušno nastoje promovirati SP. Dakle, još jednom: slobodan pristup ne znači *slobodan od ocjenjivanja* nego *slobodan od pretplate*. Može se reći pa zašto ga ne nazovemo “besplatan”. Odgovor je jasan: taj pristup nije besplatan. Ima i on svojih troškova. Pitanje je samo kako i tko će ih platiti, i, možda najvažnije, jesu li ti troškovi zato da namaknu dobit izdavačima ili samo da pokriju stvarne troškove objavljivanja.

Dakle, ovaj će tekst sadržavati novosti koje su se u SP-u dogodile 2005. i 2006. godine. Iz tih će se novosti moći prepoznati napredak u tome, mislim da mogu reći, svjetskome pokretu. Vidjet će se da je napredak stalan, ali ne bez prepreka.

Prije nego što se posvetim nabranjanju tih novosti, morat ću ukratko ponoviti neka osnovna polazišta iz već spomenutih svojih članaka. Kako je članak u časopisu *Kemija u industriji*⁴ dostupan i na internetu, vjerujem da će čitatelji razumjeti to što pri iznošenju tih polazišta ne ulazim u detaljnija objašnjenja.

2 Kratak prikaz polazišta iz prethodnih članaka

Pod ovim ću naslovom ukratko ponoviti bitne napomene koje sam bio napisao u poglavljima: *Uvod*, *Kratka povijest*, *Koncepcija slobodnog pristupa – sadašnje stanje*, *SP-publikacije*, *SP-arhivi* te *Budućnost i što bi se moglo napraviti*.⁵

Uvod. Stalno praćenje objavljenih znanstvenih informacija bitno je za početak i razvoj znanstvenih istraživanja. Time se znanost razvija i napreduje, pa je protok znanstvenih informacija nužan preduvjet. Sva ograničenja u tome protoku ometaju i usporavaju razvoj znanosti. Zato smatram da je posve prirodna pojava pokret za slobodan pristup znanstvenim informacijama, jer takav pristup potpuno odgovara samoj naravi znanstvenoga procesa. Tehnološka je mogućnost digitaliziranja tekstova učinila takav pristup mogućim.

Kratka povijest. Petar Suber, jedan od najagilnijih predvodnika SP-pokreta, detaljno je opisao njegovu povijest, pa svakoga koga zanimaju detalji upućujem na njegov tekst.⁶ Zato mogu navesti samo neke novije inicijative koje su dale poseban zamah cijelome Pokretu.

⁴ Silobrčić, Vlatko. Slobodan pristup znanstvenim informacijama ...

⁵ Isto.

⁶ Suber, Peter. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/timeline.html>

Steven Harnad idejni je začetnik zamisli o SP-arhivima (1999. godine, *The Open Archives Initiative, OAI*). Iste je godine *Biomed Central* otvorio sve svoje časopise za SP. U idućih nekoliko godina pojavili su se programi za pohranjivanje elektroničkih tekstova, SPARC (internetske novosti o SP-u) te nekoliko deklaracija za potporu SP-u. Godine 2002. održan je sastanak u Budimpešti iz kojeg je proizašla *Budapest Open Access Initiative (BOAI)*. Uskoro su se pojavili relevantni dokumenti o SP-u i započeo je djelovati BOAI-forum (internetska razmjena mišljenja). Sve je to omogućilo da se sve bolje formulira koncepcija SP-a.

Koncepcija SP-a. Za korisnike, SP znači besplatan pristup cjelovitim znanstvenim informacijama (elektroničkim tekstovima). Tako je to definirano u Berlinskoj deklaraciji (Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities).⁷ Glavni je cilj SP-a maksimalna dostupnost znanstvenih informacija radi maksimalnog učinka, tj. maksimalne koristi za znanstvenu zajednicu. Kao što sam to već u *Uvodu* naglasio, takav SP najviše odgovara razvoju i unapređivanju znanosti. Zagovornici SP-a preporučuju dva puta za postizanje toga cilja. Jedan je tzv. "zlatni put", tj. objavljivanje digitalnih znanstvenih časopisa i knjiga te njihova slobodna dostupnost. Drugi je put nazvan "zelenim putem", a čini ga arhiviranje objavljenih tekstova u digitalnome obliku i, dakako, uz slobodnu dostupnost. Nije teško pogoditi da je "zlatni put" najpoželjnije rješenje. Riječ-dvije o jednome i drugom putu.

SP-publikacije. Prema iskustvima klasičnoga objavljivanja znanstvenih tekstova, za njihovo pojavljivanje može biti neophodno i do 18 mjeseci. Tada su otišnuti, ali su i dalje dostupni samo pretplatnicima. Nije teško pogoditi tko u takvim okolnostima bolje prolazi i tko je brže i potpunije informiran – to su znanstvenici iz bogatih zemalja. Tomu treba dodati da većina tiskanih publikacija traži od znanstvenika da im prepuste komercijalna autorska prava. Treba li uopće obrazlagati što sve to znači za izgled znanstvenika iz siromašnijih zemalja da se pod jednakim uvjetima natječu s onima iz bogatijih. "Zlatni put", usprkos svojoj poželjnosti, još je daleko od ostvarenja, premda ima sve više SP-časopisa.

SP-arhivi. Drugi je put za postizanje cilja SP-a samoarhiviranje, tj. pohranjivanje digitalnih tekstova na javno dostupnu mrežnu stranicu. Razvijeni su i razrađeni programi za standardiziranje takvoga pohranjivanja i, kad se tako pohranjuju, postaju međunarodno pretraživi i čine golem virtualni arhiv novih znanstvenih informacija. I u tim se slučajevima postavlja pitanje autorskih prava i dopuštenja za arhiviranje koje se mora zatražiti od publikacija u kojima su objavljeni izvorni tekstovi.

Budućnost SP-a. Može očekivati da će SP-arhiviranje imati manje protivnika među izdavačima, a da će ipak pomoći znanstvenicima pri povećanju broja korisnika svojih rezultata. Isto se tako može očekivati da će bar još neko vrijeme istodobno biti u opticaju i SP-publikacije i SP-arhivi, ali i publikacije s pretplatom.

⁷ Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities. Dostupno na: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin>

Vjerujem da bi takvo “tržišno natjecanje” moglo uroditi korisnim rješenjima (npr., suglasnost izdavača s jeftinijom pretplatom). Ušteda na pretplati mogla bi se upotrijebiti za naknadu troškova izdavanja SP-publikacija, pa se možda održe neko vrijeme oba modela objavljivanja (SP i pretplata), ali bi i to značilo veću dostupnost novih znanstvenih informacija (jeftinije pretplate i više SP-publikacija).

Što se može učiniti? Pod tim podnaslovom u svome članku nabrojio sam nekoliko mogućih koraka koji bi mogli doprinijeti bržem i potpunijem širenju koncepcije SP-a. Ovdje ću ih nabrojiti samo kao natuknice:

- Znanstvene ustanove mogu se opredijeliti za SP rezultatima svojih znanstvenika (SP-publikacije, SP-arhivi).
- Knjižnice bi trebale među svoje usluge uvrstiti i mogućnosti pretraživanja SP-arhiva.
- Tijela koja promoviraju znanstvenike mogla bi tražiti da popisi publikacija budu dostupni po načelima SP-a.
- Slično bi i financijeri znanstvenih istraživanja mogli zahtijevati da se rezultati postignuti njihovim ulaganjem objave uz SP.

Iz onoga što slijedi u ovome tekstu, bit će jasno da su neki od tih koraka već u primjeni.

3 Važniji događaji u SP-u, u 2005. i 2006. godini

Izdvojit ću samo one događaje koje sam smatrao bitnima i ukratko ih opisati. Sve podatke našao sam u godišnjim izvještajima koje Peter Suber redovito sastavlja.^{8,9} Svi zainteresirani mogu te izvještaje pročitati na internetu i u njima naći pojedinosti koje sam ja izostavljao radi kratkoće i “probavljivosti” teksta. Opisat ću svaku godinu zasebno, da bi se lakše moglo uočiti kakav je napredak ostvaren u godini dana.

3.1 Godina 2005.

Do 2005. godine samo su *Queensland University of Technology*, *University of Minho* i dio *University of Southampton* zahtijevali da znanstveni tekstovi s njihovom adresom budu slobodno dostupni. U toj su im se godini priključili *CERN* i *University of Zurich*. Iste je godine još dvanaest sveučilišta (jedanaest iz SAD-a) uključilo SP u svoju politiku i/ili donijelo rezoluciju o tome. Isto su tako mnoga sveučilišta uvela SP-institucionalne arhive, tako da ih sada ima sedamnaest. Koncepciju SP-a podržalo je devetnaest sveučilišta u Velikoj Britaniji, kao i neke druge ustanove. *National Institutes of Health* (NIH) i *Wellcome Trust* uvele su ga u svoju praksu, dok je *OECD* preporučio slobodan pristup za rezultate istraživanja koja se financiraju javnim novcem.

⁸ Suber, Peter. // SPARC Open Access Newsletter 93, January 2, 2006. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/01-02-06.htm>

⁹ Suber, Peter. // SPARC Open Access Newsletter 105, January 2, 2007. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/01-02-07.htm>

Tomu se može dodati da sve ankete pokazuju rast obaviještenosti znanstvenika o SP-u, kao i broj institucionalnih SP-arhiva i znanstvenika koji su objavljivali u časopisima sa SP-om. Prema rezultatima jednoga istraživanja, oko 81 posto autora/znanstvenika spremno je prihvatiti SP, ako to od njih traže njihove ustanove.

Pokazalo se, prema izvještajima *Key Perspectives*, da postojanje institucionalnih arhiva nije smanjilo pretplate na znanstvene časopise, što je bila jedna od glavnih zamjerki izdavača usmjerena protiv poticanja na samoarhiviranje.

Nastavio je rasti i broj SP-časopisa. *PloS* i *BMC* i dalje su vodeći izdavači tih časopisa, ali im se pridružio i *Hindawi*. Jednako je važno da je dvanaest časopisa, koji su prije zahtijevali pretplatu, prešlo u SP-časopise. Izdavači kao što su *Blackwell*, *Springer* i dr. uveli su mogućnost da autori biraju hoće li primijeniti SP-model. Sklapaju se dogovori između financijera i izdavača kako bi se omogućio SP. Sedamnaest novih izdavača traži načine prilagođavanja SP-u.

Veoma je važno da neki od SP-časopisa imaju sve veći faktor utjecaja (*impact factor*) jer to pokazuje kako nije nužno da časopisi naplaćuju pretplatu i, još važnije, da traže od autora prijenos autorskih prava, kako bi bili zapaženi u znanstvenoj javnosti.

Međunarodni ugovori o SP-u sve su konkretniji, određeniji i obuhvatniji. Tako su se pojavili dokumenti koji jasno propisuju SP za znanstvena istraživanja financirana iz javnih sredstava. Na primjer, Svjetskoj je zdravstvenoj organizaciji predložen dokument o medicinskim istraživanjima i razvoju. Sada ima ukupno pet takvih dokumenata.

Godina je bila veoma važna za SP podacima koji su dobiveni u istraživanjima. Posebno je to učestalo u području kliničkih istraživanja novih lijekova. Tako je Međunarodni komitet urednika medicinskih časopisa propisao SP za sve podatke iz kliničkih istraživanja. Pojavila su se i dva zakona u Senatu SAD-a: *Fair Acces to Clinical Trials Act (FACT)* i *The American Center for Cures (CURES)*. Oba zakona propisuju SP rezultatima istraživanja, što bi trebalo skratiti put od otkrića do primjene novih terapijskih sredstava i postupaka. Čak i neki ugledni časopisi (*Nature*) propisuju SP rezultatima kao uvjet za objavljivanje tih rezultata u časopisu.

Prirodno je da se najviše pažnje poklanja podacima o ljudskome zdravlju i njegovu unapređivanju, ali se napredak događa i u drugim vrstama podataka. Tako je 2005. bila važna za SP geospacijalnim podacima.

Većina se pisanih rasprava o SP-u odvijala u časopisima, novostima i *blogovima*. Sada je najavljeno nekoliko knjiga o SP-u koje pišu najmarljiviji aktivisti koncepcije SP-a. Jedan je od njih i sam Peter Suber. Čini se da je zamisao SP-a dozrela do toga da bi izdavači mogli biti zainteresirani za objavljivanje knjiga o njemu.

Kako vrijeme prolazi, iz godine u godinu, raščišćavaju se pojmovi povezani sa SP-om. Čini se da je jedan od čestih nesporazuma to što je SP samo objavljivanje u SP-časopisima (*zlatni put*), što bi značilo da treba izbjegavati časopise za koje se plaća pretplata. To se nastavilo i u ovoj godini.

Učestalo je skeniranje knjiga i njihova digitalizacija. Nije neočekivano da je *Google* u tome prednjačio. Pojavilo se pitanje cijene udžbenika, slično kao i pitanje cijene časopisa. U vezi su s time ozbiljne inicijative za izdavanje SP-udžbenika, te ima već jedanaest izdavača knjiga koji pristaju na to traženje.

Naziv SP toliko je postao uobičajen da se rabi i za druge inicijative koje s izvornom koncepcijom SP-a nemaju izravne veze. To donekle zamagljuje nastojanja oko ostvarivanja izvorne SP-koncepcije.

3.2 Godina 2006.

Godina je donijela znatno povećanje naloga za SP. Tako pet od osam znanstvenih savjeta u Velikoj Britaniji nalažu SP rezultatima za novac koji ulažu u znanstvena istraživanja. Blizu su tomu *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, *Forderung der wissenschaftlichen Forschung* u Austriji i dvije slične agencije u Australiji (*Australian Research Council* i *National Health and Medical Research Council*). U Kini, Ministarstvo znanosti i tehnologije nalaže SP podacima. Dokumenti sličnoga sadržaja, uključujući i prijedloge zakona, pripremaju se u Kanadi, Francuskoj, Švedskoj i SAD-u. Baza podataka JULIET sadrži podatke o trenutnoj politici pojedinih financijskih agencija. Prve od tih agencija bile su one na području medicine, ali se sve češće javljaju i agencije na drugim područjima.

Dvostruko je više sveučilišta i znanstvenih instituta (njih jedanaest) prihvatilo SP (nalog ili preporuku) nego u svim prethodnim godinama.

Osim konkretnih akcija za primjenu SP-a, javlja se sve više otvorenih pisama vodećih ljudi znanstvenih i obrazovnih ustanova koji podržavaju SP.

SPARC je do sada nabrojio 131 takvu podršku rektora ili rektorskih tijela. Rektori u trinaest zemalja potpisali su Berlinsku deklaraciju. Sve brojnija podrška može značiti da te ustanove uviđaju prednosti SP.

Mnogi izdavači eksperimentiraju s tzv. *hibridnim* SP-časopisima pa je dvanaest novih izdavača započelo takve programe (npr., *Cambridge University Press*, *Elsevier*, *Taylor & Francis*). Pod taj se naziv mogu svesti veoma različiti eksperimenti. Neki zaračunavaju niže cijene i ostavljaju autorima autorsko pravo. Drugi smanjuju pretplatu ovisno o udjelu autora u troškovima. Treći dopuštaju autorima da unesu objavljeni tekst u SP-arhive. Neki, opet, omogućuju pristup tekstovima, ali samo posredstvom adresa koje oni kontroliraju. Ima i drugačijih modela i kombinacija. Sve to djeluje kao razni pokušaji izdavača da ili izbjegnu ili odgode potpuni SP objavljenim tekstovima.

Godina je bila jako plodna za SP-arhive. Bilo ih je sve više i bili su sve puniji. Započela su raditi i tri nova kataloga u kojima su popisani SP-arhivi: *Directory of Open Access Repositories*, *OpenDOAR* (sveučilišta u Lundu i Nottinghamu); *ScientificCommons* (Sveučilište u St. Gallenu); *OpenArchives.eu* (*Horizon's Unlimited*).

Tim Brody, koji je održavao svoj katalog, promijenio mu je naziv u *Registry of Open Access Archives* (ROAR). Od ranije postoji *OAIster*. Ti katalogi sadrže od 726 do 1.146 SP-arhiva. U svima je njima porastao broj registriranih arhiva.

Steven Harnad zamislio je praktičan način za bržu dostupnost objavljenim tekstovima – *e-poštanske tipke (email buttons)* kojima zainteresirani čitatelji mogu zatražiti kopije članaka već arhiviranih, ali još nedostupnih u SP-u.

Google, Microsoft, Yahoo, Elsevier i Thompson intenzivnije nastoje indeksirati mreže SP-arhiva. Ako se potvrdi da SP-arhiviranje ne smanjuje pretplate na časopise, može se očekivati da će takvih inicijativa biti sve više, pa čak i od samih izdavača.

I broj SP-časopisa napredovao je do 2.510 (oko 26 posto više nego 2005.). Neki od tih SP-časopisa nastali su od dosadašnjih s pretplatom, a mnogi su potpuno novi. U vezi s time pojavljuju se i pokušaji kombiniranja mogućnosti koje pruža internet (npr., uobičajena elektronička recenzija i recenzija koju mogu obaviti svi zainteresirani).

Dva izdavača SP-časopisa (*Hindawi i Medknow*) objavili su da su njihovi SP-časopisi postali profitabilni. Važno je i to da jedan od njih naplaćuje objavljivanje autorima, a drugi ne, jer to znači da mogu postojati razni modeli profitabilnoga poslovanja SP-časopisa.

Vrijedi spomenuti, premda je samo započet, *CERN*-ov projekt pretvaranja časopisa s pretplatom u SP-časopise (na području fizike čestica). Treba sačekati da se vidi kako će taj prelazak proći.

Godina 2006. bila je veoma povoljna za SP podacima. Tako je, na primjer, kinesko Ministarstvo znanosti i tehnologije naložilo SP za oko 80 posto podataka koji se prikupe istraživanjima što se financiraju proračunskim sredstvima. Drugi je važan primjer Gatesova Fundacija, koja nalaže dostupnost podacima istraživanja HIV/SIDE. Slično je poduzela i Globalna inicijativa za dostupnost podacima o ptičjoj gripi. Ima nekoliko sličnih inicijativa u SAD-u i Velikoj Britaniji. Mnoge se odnose na geospacijalne podatke. Već ima i posebnih raspravišta o tome, kao i agencija koje su spremne primati SP-podatke i analizirati ih.

U prosincu 2006. internetski arhivi digitaliziranih knjiga imali su oko 100.000 primjeraka. Najviše ih je digitalizirala *Open Content Alliance (OCA)* kojoj pristupa sve više članica: od knjižnica do sveučilišta, pretežno u SAD-u. *The European Library* nastavila je skenirati knjige i napravila planove o tome za idućih pet godina.

U području časopisa, *Google* je ponudio mogućnost digitaliziranja starijih godišta kako bi im se moglo slobodno pristupiti.

Nastavili su se pokuši kombiniranja SP-a s novim oblicima recenziranja, primjerice s *otvorenim recenziranjem* (tekst je dostupan na internetu radi ocjene svima zainteresiranima). Časopis *Nature* već je eksperimentirao s otvorenim recenziranjem. Možda je ovdje mjesto da se ponovno istakne kako koncepcija SP-a nikako ne zagovara izostavljanje recenzije. Koliko ja pratim rasprave, glavni protagonisti SP-a ne daju prednost otvorenom recenziranju pred uobičajenim *zatvorenim recenziranjem* (odabrani recenzenti).

Pojavili su se i internetski programi koji pomažu autorima u dogovaranju s izdavačima o autorskim pravima. Sada ih već ima osam.

U ožujku 2006. *SPARC Europe* i *Open Society Institute* započeli su projekt istraživanja ekonomskih učinaka SP-a. Sličan se projekt izvodi u Australiji. Oba bi trebala pokazati postiže li se SP-om ušteda znanstvenoga dinara i, ako da, kolika je. Ne treba posebno naglašavati koliko bi rezultati tih istraživanja mogli utjecati na širenje SP-a.

Srodni su SP-u i razni *wiki*-projekti (*Wikipedia*, *Scholarpedia*, *Citizendium* i drugi). U tim se projektima sada događaju promjene u kojima se nastoji uvesti stanovite mjere/kontrole kvalitete, tako da prilozi doista budu što bolji.

Sva su dosadašnja događanja na području koncepcije SP-a bila znatno intenzivnija i brža u prirodnim znanostima, nego li u humanističkim disciplinama. U 2006. započele su promjene i na tome području, u obliku nekoliko inicijativa, uglavnom u SAD-u i EU-u, koje navješćuju bolje dane za SP i u tim disciplinama.

Pojavila se i zanimljiva dopuna uobičajenome SP-u i to u *blogovima*. Kako ih ima sve više, a među njima ima i mnogo znanstvenika, često se u njihovim tekstovima nađu i prve obavijesti o kojem objavljenome članku. Tako oni mogu pomoći da se što prije pronađu stanoviti tekstovi.

U jednome dijelu svoga teksta Peter Suber ovako ocjenjuje dosadašnji put koncepcije SP-a. Smatra da su o SP-u najprije znali malobrojni aktivisti i najžešći protivnici (prva faza). Zatim se vijest proširila na znatno veći broj onih koji su nešto znali o SP-u, ali nisu nužno uvijek i potpuno razumjeli bit te koncepcije (druga faza, oko 2004.). Za 2006. Suber smatra da smo ušli u treću fazu, za koju tvrdi da je obilježena dobrom obaviještenošću relevantnih financijera i izdavača, ali da još nije prodrla do svih pojedinačnih znanstvenika. Moglo bi se reći, prema P. Suberu da, u sadašnjoj fazi, prevladavaju pitanja kojima se traže rješenja finijih odnosa unutar cijeloga pokreta SP-a, a glavna se pitanja čine riješenima. Ja bih se, na temelju praćenja rasprava na forumu, mogao složiti s tom njegovom ocjenom. Dodao bih samo to da je, po mome dubokom uvjerenju, opravdan svaki napor u dovođenju koncepcije SP-a do punoga sazrijevanja i što šire primjene, jer ona suštinski najbolje odgovara naravi znanstvenoga procesa u kojem je razmjena informacija bitan dio.

4 Što smo do sada poduzeli za SP u Hrvatskoj

Naziv ovoga dijela moga teksta isti je kao i naziv moga predavanja koje sam održao početkom ožujka 2006., po pozivu u okviru Šestoga seminara za knjižnice u sustavu znanosti i visoke naobrazbe, pod nazivom *Otvoreno kao ... knjižnica*.¹⁰ Kako su natuknice za cijelo moje predavanje dostupne na internetu, ovdje ću napisati samo kratak sažetak osnovnih informacija.

Dosadašnje sam akcije u Hrvatskoj podijelio u šest podnaslova: 1. Organiziranje skupine, 2. Predavanja, 3. Javni istupi, 4. Objavljeni tekstovi, 5. HRČAK, i 6. Prijava projekta. Napisat ću ukratko ponešto o svakoj aktivnosti.

¹⁰ Silobrčić, Vlatko. Što smo do sada poduzeli za SPOZI u RH?

Skupina je formalno organizirana krajem siječnja 2004., u krilu Hrvatskoga informacijskog društva (HID). Nastala je tako što su pojedinci osjetili potrebu za koordiniranim i organiziranim djelovanjem, nakon što su neki od nas pojedinačno sudjelovali u inicijativi za *Open Access* koja je u svijetu poprimala sve veći zamah. U početku nas je bilo sedmero: Živana Hedjbeli, Iva Melinščak-Zlodi, Predrag Pale, Vlatko Silobrčić, Jadranka Stojanovski, Dijana Šimić i Tibor Toth. Ubrzo su, zbog zauzetosti drugim poslovima, prestali na naše sastanke dolaziti Predrag Pale i Dijana Šimić, ali su ostali s nama u vezi.

U godinama 2002., 2003., 2004. i 2005., Iva Melinščak-Zlodi, Jadranka Stojanovski, T. Toth i V. Silobrčić održali su ukupno devet javnih predavanja: na stručnim skupovima, u stručno-znanstvenim društvima, PLIVI, Institutu "Ruđer Bošković" i HAZU. Javno smo istupali u glasilu *Ruđer*, te u okviru *World Science Forum* u Budimpešti.

Članice/članovi skupine objavili su ukupno dvanaest tekstova, od 2003. do 2005. Među tekstovima bio je i prijevod Berlinske deklaracije o otvorenome pristupu znanju i znanosti (uz sudjelovanje i Marine Mayer). Uz sudjelovanje Mirjane Mihalić, u okviru HID-a, izrađen je nacrt projekta središnjeg portala domaćih znanstvenih časopisa (HRČAK). Taj je projekt prihvatilo i započelo financirati Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa (MZOŠ, 2004.). O tome je na skupu *Otvoreno kao ... knjižnica* održano posebno predavanje.

U svibnju 2005., skupina je CARNetu predložila da se sastavi projekt o SP-u, koji bi se podastro MZOŠ-u radi financiranja. U toj nam se akciji pridružio i Goran Škvarč iz CARNeta. Koordinator akcije bio sam ja, kao i unaprijed imenovani voditelj projekta. Na nekoliko sastanaka i posredstvom interneta, sastavili smo projekt pod nazivom *Slobodan pristup znanstvenim publikacijama hrvatskih znanstvenika*. Cilj je projekta bio širenje zamisli slobodnoga pristupa (SP) recenziranim znanstvenim informacijama, te primjena SP-standarda na svim razinama objavljivanja. Projekt je trebao trajati 18 mjeseci.

Prošlo je dosta vremena, a da o projektu nisam ništa čuo. Na kraju se ispostavilo da je projekt u međuvremenu doživio neke izmjene o kojima nisam znao. Jesu li drugi iz skupine znali – ne znam. Očito je projekt bio prihvaćen, ali ne znam u kakvome konačnom obliku. U članku *Can Croatia join Europe as competitive knowledge-based society by 2010?*¹¹ spominje se otvoreni pristup u tablici 4 *Basic services and initiatives of the Croatian science portal* pod *Promotion of Open Access in Croatia*.¹² Djeluje li i dalje skupina (dakako, bez mene) jednostavno ne

¹¹ Petrovečki, Mladen; Vladimir Paar; Dragan Primorac. Can Croatia join Europe as competitive knowledge-based society by 2010? // Croatian medical journal 47, 6(2006), 809-824. Dostupno na: <http://www.cmj.hr>

¹² Pod tim naslovom u Tablici 4 stoji: *Promotion of open access in scientific and academic community in the Republic of Croatia. The basic goal is to achieve the establishment of institutional OA compliant repositories of published scientific and technical articles. Allowing free flow of scientific publication among scientists from different scientific disciplines via Internet is the basic purpose of such OA initiatives (Open Access/Archives Initiatives)*. Nav. dj., str. 816.

znam. Ovo nisam napisao zato da ikoga optužujem, premda mi je žao što se to tako odigralo. Napisao sam zato da, bar što se mene tiče, završim tu priču. Iz toga proizlazi da nemam više nikakve odgovornosti ni za sadržaj niti za njegovu provedbu.

LITERATURA

Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities. Dostupno na: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin>

Petrovečki, Mladen; Vladimir Paar; Dragan Primorac. Can Croatia join Europe as competitive knowledge-based society by 2010? // Croatian medical journal 47, 6(2006), 809-824. Dostupno na: <http://www.cmj.hr>

Silobrčić, Vlatko. Slobodan pristup znanstvenim informacijama – moguća budućnost objavljivanja znanstvenih otkrića. // Kemija u industriji 53, 10(2004), 472-476. Dostupno na: <http://www.hdki.hr/kui>

Silobrčić, Vlatko. Open access to peer reviewed scientific texts – a desirable future for informing scientists. // Periodicum biologorum (Zagreb) 107, 1(2005), 117-121.

Silobrčić, Vlatko. Što smo do sada poduzeli za SPOZI u RH? // Otvoreno kao ... knjižnica : 6. seminar za knjižnice u SZI, 3-4. ožujak 2006. Zagreb. Dostupno na: <http://www.szi.hr/seminar.htm> ili http://nippur.irb.hr/szi_2006

Suber, Peter. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/timeline.html>

Suber, Peter. // SPARC Open access newsletter 93, January 2, 2006. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/01-02-06.htm>

Suber, Peter. // SPARC Open access newsletter 105, January 2, 2007. Dostupno na: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/01-02-07.htm>